

ARCH. ALEKSANDRA HAMBERG-FEDEROWICZ
Biuro Dokumentacji Zabytków
Szczecin

ZABYTKOWE OBIEKTY SANATORYJNE POŁCZYNA ZDROJU – STAN ISTNIEJĄCY I PROBLEMATYKA KONSERWATORSKA.

W 2008 r. Biuro Dokumentacji Zabytków w Szczecinie¹ prowadziło prace terenowe na obszarze wszystkich istniejących jednostek osadniczych występujących w gminie Połczyn Zdrój, w celu wykonania Gminnej Ewidencji Zabytków². Zadanie to zlecone zostało przez Urząd Miasta i Gminy w Połczynie Zdroju, w związku z realizacją ustawowego obowiązku posiadania tego rodzaju opracowania, pomocnego w wykonywaniu zadań związanych z gospodarką przestrzenną. Przeprowadzone wówczas badania w terenie, zwłaszcza w mieście Połczyn Zdrój, pozwoliły zgromadzić aktualny materiał fotograficzny, który stał się podstawą niniejszego artykułu. Poszerzenie wiedzy o informacje w dostępnych dokumentacjach historycznych, archiwaliach i materiałach kartograficznych, pozwala poznać historię rozwoju Połczyna od lokalnego ośrodka rolniczo-rzemieślniczego do uznanego miasta - kurortu i uzmysławia, jak wielką rolę kulturo- i miastotwórczą odegrała funkcja uzdrowiskowa.

1. Zwięzła historia uzdrowiska Połczyn Zdrój

Źródła lecznicze w okolicach Połczyna odkryte zostały w końcu XVII w., złoża borowiny w wieku XIX. Te naturalne bogactwa umiejętnie wykorzystane w terapii, a także łagodny nizinny klimat oraz malownicze położenie wśród pagórków w dolinie rzeki Wogry, stały się docenioną wartością i dały postawę do popularyzacji tego miejsca, jako ośrodka wypoczynkowo-leczniczego. Przybywały coraz liczniejsze rzesze gości, powstawały kolejne obiekty kurortowe oraz towarzyszące, a uzdrowisko stawało się szansą rozwoju całego miasta na kolejne stulecia. Już w 1768 r., w jednym z najwcześniejszych przewodników po kurortach, kąpielisko w Połczynie jest wymieniane obok innych sławnych miejscowości.

Pierwszym, który udokumentował zdrowotne właściwości wody ze źródła odkrytego w 1688 r., w położonym ok. 3 km od miasta Borkowie, był połczyński pastor Joachim Titel. Wydał on drukiem pracę, w której opisał okoliczności odkrycia oraz wyniki kuracji polegającej

¹ Biuro Dokumentacji Zabytków, Szczecin, ul. Korsarzy 34 – samorządowa wojewódzka instytucja kultury, działająca w obecnym stanie prawnym od 1991 r.

² Prace wykonywał zespół w składzie: Cezary Nowakowski, Aleksandra Hamberg-Federowicz, Bogna Kopczyńska, Kamila Wójcik,

na zażywaniu kąpeli i picia źródlanej wody³. Początkowo przybywający na leczenie goście zatrzymywali się i wynajmowali pokoje w mieście, a woda mineralna była im dowożona z Borkowa. Pierwszy dom zdrojowy, który tam powstał w 1705 r., posiadał jedynie sześć izb mieszkalnych i dwie kabiny kąpielowe, mimo to już przystąpiono do organizacji struktury opieki leczniczej. Od 1712 r. urzędował lekarz służący radą gościom i ordynujący im skuteczną terapię, w odróżnieniu od wcześniejszych zaleceń picia np. 16 szklanek wody dziennie i zażywania wielogodzinnych, osłabiających kąpeli, co nie zawsze przynosiło pozytywne rezultaty. Na pobyty lecznicze przyjeżdżali tu znaczni kuracjusze, dwukrotnie przebywał tu z kilkutygodniową wizytą książę Ferdynand Kurlandzki, stosunkowo licznie bywali także Polacy⁴.

W wyniku wielkiego pożaru Połczyna w początkach XVIII w., poniesionych strat budowlanych i braku pokoi gościnnych, rozpoczęto w pobliżu kolejno odkrywanych źródeł między Borkowem a Międzyborzem, budowę obiektów specjalnie przeznaczonych dla kuracjuszy - w 1744 r. stały tam już cztery budynki. Uzdrowisko zyskiwało na sławie, wymieniane było w ogólnoniemieckich informatorach kuracyjnych. Prowadzono także dalsze badania nad własnościami wód oraz metodami prowadzenia leczenia, odkrywano nowe źródła - jedno z nich wytrysnęło nawet na terenie ogrodu pastora. Nad kurprtem czuwało kolegium składające się z lekarza uzdrowskiego, burmistrza, skarbnika, radnych miejskich, wybranych obywateli miasta. Opracowano regulamin określający prawa i obowiązki kuracjuszy, w tym konieczność zachowania ciszy i spokoju oraz zakaz noszenia broni. Dbano także o zieleń i estetykę miasta, postulując „upiększanie miejsc spacerowych przez sadzenie drzew ozdobnych w celu uprzyjemnienia pobytu kuracjuszom”⁵ oraz wprowadzając grzywny za wycięcie drzew w alei spacerowej.

Uzdrowisko, podobnie jak stare miasto i całe Pomorze Zachodnie, w znacznym stopniu zostało zniszczone w czasie wojen napoleońskich. Po ich ustaniu, jego dzierżawca Filip von Borcke, przywrócił je do działania, a podmiejski dom zdrojowy w 1808 r., na cześć panującej królowej Prus, otrzymał nazwę „Luisenbad”. Przedsięwzięcie nie okazało pomyślne finansowo dla kilku kolejnych zarządców, którzy popadali w długi. Dopiero Albertyna von Borcke, nabywając kąpielisko w drodze licytacji w latach 20. XIX w., potrafiła je rozwinąć i rozbudować o „Czerwony Dom” z Międzyborza oraz nowy dom zdrojowy - tzw. Dom Towarzyski (ryc.1).

W tym czasie także w samym Połczynie podjęto inwestycje budowlane. W latach 1836-39 przeprowadzono osuszanie bagien (Grosse Bruch), rozciągających się na południe od miasta, uzyskując atrakcyjne tereny przeznaczone na park i pod budowę nowych obiektów kuracyjnych. Miasto wybudowało dom kąpielowy dla ubogich, przy drodze do Czaplinka powstał ośrodek teatralny i koncertowy, kręgielnia.

Druga połowa XIX w. do wybuchu I wojny światowej, to okres bardzo pomyślny w historii uzdrowiska: w 1855 r. otwarto nowy szpital sióstr diakonisek, przejęty później przez joannitów na sanatorium, w 1866 r. powstał nowy ośrodek sanatoryjny *Friedrich-Wilhelm-Bad* (ryc.2), w 1871 r. *Johannisbad* (ryc.3), w 1874 r. *Marienbad i Victoria-Bad* (ryc. 4), w 1896 r. *Kurhaus* oraz największy *Kaiserbad*.

Początkowo kuracje polegały wyłącznie na kąpielach i zażywaniu wód. Wraz z rozwojem nauk medycznych, postępem prac badawczych nad właściwościami lokalnych wód solankowych i żelazistych oraz borowiny, możliwościami technologicznymi ich preparowania, było możliwe stosowanie w terapii najnowszych osiągnięć balneologii i wodolecznictwa. W

³ „...źródło lecznicze wybił w miesiącu maju 1688 r. z dość wysokiego wzgórza nieopodal puszczy. {...} Pewne jest, że źródło bije nierówno, czasem mocniej, czasem słabiej, przynosi ze sobą minerały, ale w zmiennych ilościach, obficie wtedy, gdy silniej wylewa, o czym wnosić można i z koloru i z zapachu...” za: „Połczyn Zdrój. Studia z dziejów miasta, red. B. Polak, Koszalin-Połczyn Zdrój 1998, str. 73

⁴ Szczególnie w drugiej połowie XVIII w. Polacy byli znaczącą grupą gości tak, że król Fryderyk II zalecił miastu, by stworzyć im lepsze warunki pobytu, w tym umożliwić katolickie praktyki religijne. Za: „Połczyn Zdrój. Studia z dziejów miasta, red. B. Polak, Koszalin-Połczyn Zdrój 1998, str. 74-75

⁵ za: „Połczyn Zdrój. Studia z dziejów miasta, red. B. Polak, Koszalin-Połczyn Zdrój 1998, str. 88

szpitalu joannitów, ok. 1860 roku, dr Lehman wprowadził kąpiele borowinowe, które obok kąpeli mineralnych wodnych i parowych, z czasem stosowano także w pozostałych sanatoriach, z dobrymi rezultatami lecząc anemię, osłabienia, nerwice czy choroby zwyrodnieniowe.

Był to okres znamieny w całej Europie. W wyniku dziewiętnastowiecznego rozwoju cywilizacyjnego nastąpiła zmiana w sposobie życia społeczeństw, organizacji czasu pracy i wypoczynku. Pojawiały się nowe potrzeby związane z kulturą czasu wolnego, a wyjazdy „do wód” stały się nieodzownym elementem wypełniającym kalendarz arystokracji, z czasem także bogacącego się mieszczaństwa, co stało się szczególnie dostępne wobec rozwoju komunikacji drogowej i kolejowej⁶. Początkowo do Połczyna przyjeżdżało ok. 100 kuracjuszy rocznie, po powstaniu bezpośredniego połączenia kolejowego, wraz z ogólnymi przemianami cywilizacyjnymi, liczba ta wzrastała - do 4 tysięcy w 1914 r.⁷. Przybywający kuracjusze w równym stopniu korzystali ze zdrowotnego aspektu pobytu, jak i jego strony towarzyskiej. Już w XVIII w. dodatkową atrakcją oferowaną przyjezdnym była możliwość polowania na zajęce w okolicznych lasach. Wraz z rozwojem kurortu, gdy powstała odpowiednia infrastruktura towarzysząca – były to bardziej wyszukane rozrywki: spacery w Parku Zdrojowym, gra w kręgle, rauty, koncerty w amfiteatrze czy przedstawienia teatralne. Po czasowym regresie spowodowanym przez wybuch I wojny światowej, liczba odwiedzających i pacjentów ponownie rosła - od 1916 r. do sanatoriów napływały rzesze rannych żołnierzy, których liczbę w Połczynie szacowano na ponad 6 tysięcy .

Rangę rozwijającego się uzdrowiska umocniła i potwierdziła decyzja z 1926 r., zmieniająca przez dodanie części „Bad”, nazwę miasta na „Bad Polzin” – Połczyn Zdrój. Statystyki odwiedzin utrzymywały się na względnie wysokim poziomie⁸ kilku tysięcy -przy średnim czasie pobytu kuracyjno-wczasowego wynoszącego ok. 13 dni - z zachwianiem w okresie kryzysu lat 30. XX w. W czasie działań II wojny światowej w obiektach uzdrowiskowych urządzono szpitale wojskowe.

Po zakończeniu wojny i przejęciu miasta przez władze polskie, w 1946 r. przystąpiono do zabezpieczenia budynków sanatoryjnych i stopniowego udostępniania ich nowym gościom. Jako pierwsze otwarto obiekty „Borkowo” i „Lechia”, przystąpiono też do remontów pozostałych zespołów leczniczych. W wielu przeprowadzono prace modernizacyjne, rozbudowy i przebudowy, w części kapitalne remonty dopiero będą wykonane. Niektóre z obiektów, znajdujące się w najgorszym stanie technicznym – zostały rozebrane.

Czasy współczesne przełomu XX i XXI w. przyniosły nowy rozwój uzdrowiska i miasta, które starając się łączyć zachowane dziedzictwo kulturowe z niezbędną nowoczesnością, nie bez racji reklamuje się: „Połczyn Zdrój – kurort z duszą”.

2. Stan obecny zabytkowych obiektów uzdrowiskowych i podstawowe problemy konserwatorskie

2.1. Park Zdrojowy

Park Zdrojowy jest kardynalnym obszarem półczyńskiego uzdrowiska, jego „sercem” i „krwiobiegiem”, łączącym główne obiekty sanatoryjne (ryc.5). Na jego terenie aktualnie położone są następujące zespoły lecznicze: Irena, Gryf, Hopferówka, Podhale, Marta, szpital powiatowy a w bezpośrednim sąsiedztwie: Poznanianka, Leo, Radość I i II. Są tu także usytuowane dawne wille lekarzy uzdrowiskowych i zarządców obiektów.

⁶ W 1851 r. powstała droga do Szczecina, w 1897 r. miasto uzyskało połączenie kolejowe ze Złocińcem i Grzmiącą, w 1903 r. z Berlinem.

⁷ Dla porównania: w 1894 r. nadmorskie Międzyzdroje odwiedziło 5 tys. gości, w 1913 r. – 20 tys.

Najsłynniejsze europejskie uzdrowisko Marienbad (ob. Mariańskie Łaźnie w Czechach) już w II połowie XIX w. odwiedzało po 20 tys. kuracjuszy rocznie.

⁸ Liczba kuracjuszy w kolejnych latach: 1927 r. – 4.417, w 1929 r. – 5.614, w 1931 r. – 3.993, w 1936 r. – 4.111. Za : „Połczyn Zdrój. Studia z dziejów miasta, red. B. Polak, Koszalin-Połczyn Zdrój 1998

Park usytuowany jest w dolinie rzeki Wogry, na południe od historycznego miasta, ograniczony współczesnymi ulicami Zdrojową, Solankową, Jana III Sobieskiego, Gwardii Ludowej. Obszar wpisany do rejestru zabytków obejmuje najstarszą część o powierzchni 30 ha, rzeczywisty obszar łącznie z komponowanym założeniem krajobrazowym, to ok. 80 ha.

Początkowo każdy z domów kąpielowych posiadał otaczający go własny ogród udostępniany gościom. Rozwój kurortu wymusił powstanie jednak założenia parkowego na większą skalę – nastąpiło to w I połowie XIX w., na osuszonych w tym celu terenach dawnych bagien. W latach 1836-1839, najbliższej południowych granic miasta, założono tzw. „park francuski” o geometrycznym rozplanowaniu, z regularnie rozmieszczonymi alejami i ścieżkami spacerowymi oraz symetrycznie rozmieszczonymi trawnikami wypełnionymi rabatami kwiatowymi. Tu powstał amfiteatr, baseny z wodotryskami, fontanny, pijalnia wody. Doktor Lehman opisując walory parku, zachwalał soczystość zieleni i barwy pięknych dywanów kwiatowych, różnorodność roślinności, wygodę zacienionych miejsc odpoczynku.

Powiększenie obszaru parku nastąpiło ok. 1903 r., o położone na zachód i południe, pagórkowate tereny należące niegdyś do dóbr zamkowych, rozciągające się wokół rzeki. Część ta obecnie zwana jest „angielską”, gdyż cechuje się charakterem swobodnym, krajobrazowym oraz jest naturalnie zróżnicowana topograficznie. Występują tu licznie urządzenia hydrotechniczne piętrzące wodę na krętej Wogrze, tworząc malownicze stawy przecinane groblami i mostami, urozmaicającymi ciągi spacerowe. Prowadzone tu ścieżki mają przebieg dostosowujący się do warunków terenowych i wiodą w najdalsze zakątki parku, do romantycznych przystanków w altanach i punktach widokowych.

Obie dopełniające się części kompozycyjne są zachowane, utrzymanie i czytelne przestrzennie do dziś (fot. 1, 2).

Zieleń Parku Zdrojowego jest bardzo urozmaicona, obecnie dendrolodzy wyróżniają ok. 60 różnorodnych gatunków drzew i krzewów zarówno rodzimych jak buk, lipa czy świerk, jak egzotycznych np. orzesznik gorzki, sosna Jefreya. Ponad 7 tysięcy rosnących tu drzew liczy ponad 100 lat.

Park w Połczynie pełni wiele funkcji – jest miejscem spokojnego wypoczynku i wytchnienia w upalne dni ale i terenem aktywnych, długich spacerów po urozmaiconym wysokościowo i krajobrazowo obszarze. Miejscem kuracyjnym z pijalnią leczniczych wód ale i miejscem koncertów i imprez kulturalnych. Jest także swoistym „spoiwem przestrzennym” dla wszystkich zabytkowych obiektów uzdrowiskowych.

Problemem w bieżącym zarządzaniu parkiem okazuje się określenie granic wpisu tego terenu do rejestru zabytków województwa zachodniopomorskiego⁹, w konsekwencji funkcjonowanie obszarów parkowych w części jako cennych historycznie, w części jako wartościowych przyrodniczo¹⁰. Decyzja o wpisie do rejestru powinna ułatwiać zachowanie wszystkich wartości zabytkowych i kulturowych, a jednocześnie pomagać w koniecznych rewaloryzacjach i modernizacjach obiektów budowlanych. Zawężenie granic ochrony do części „francuskiej”, z wyłączeniem terenów bezpośredniego otoczenia sanatoriów oraz tzw. części angielskiej wraz z otuliną zieleni, a tym samym zarządzanie tym terenem według odmiennych reguł, może rodzić spory kompetencyjne i utrudniać jednolite koncepcyjnie utrzymanie całości tego cennego, zarówno przyrodniczo jak i kulturowo, zielonego obszaru.

Stąd wydaje się zasadnym kontynuowanie prac nad rozszerzeniem granic wpisu Parku Zdrojowego do rejestru zabytków, co dać może podstawę do lepszej ochrony prawnej i rewaloryzacji całego obszaru, co jest szczególnie istotne e kontekście planowanych prac rewaloryzacyjnych i planistycznych w tym obszarze.

2.2. Sanatorium „Borkowo”

Obecnie istniejące zabudowania powstały w wyniku prowadzonych w ciągu niemal 300 lat przebudów i modernizacji dawnego „Luisenbad”. Sanatorium położone jest na południe od miasta, przy ul. Jana III Sobieskiego, na zamknięciu parku, na obszarze Drawieńskiego

⁹ Nr w Księdze Rejestru Zabytków województwa zachodniopomorskiego 1063, decyzja z 29.04.1978 r.

¹⁰ Część założenia parkowego i jego otulina wchodzi w skład Drawieńskiego Parku Krajobrazowego.

Parku Krajobrazowego, w miejscu pierwszego odkrytego leczniczego źródła – tzw. Ptasiego Źródła.

Pierwszy obiekt budowlany o nazwie „Triangel” powstał po 1705 r. z inicjatywy landrata Jakuba von Krockow i składał się z dwóch parterowych skrzydeł zawierających sześć pokoi gościnnych i dwóch miejsc kąpielowych. Kolejno powstały: czteropokojowy pawilon „Halb Mond”, w 1746 r. trzypokojowy „Grune Haus”, oraz dwukondygnacyjny „Lange Haus” z dwunastoma pokojami, przystosowany do całorocznego użytkowania. Według XVIII-wiecznych zapisów¹¹, pokoje wyposażone były w kominek, wannę kąpielową, stół, dwa taborety i łóżko, co było wystarczające dla kuracji polegających na wielogodzinnych kąpielach w źródłanych wodach.

Albertyna von Brocke z sukcesem zarządzająca zespołem kuracyjnym, włączyła do kompleksu także „Czerwony Dom”, z położonego nieopodal Międzyborza. Jest to zachowany do dziś, okazały - 13-osiowy, dwukondygnacyjny - budynek pochodzący z lat 20. XIX w. (fot.3). Wokół położonego nieopodal podwórza usytuowana była m.in. poprzeczna oficyna i kręgielnia. Obiekty te, po II wojnie użytkowane przez PGR, zachowały się do dziś – poza kręgielnią i wozownią - pełniąc funkcje mieszkalne i gospodarcze.

Budynki te, jak i kolejno powstające na ich miejscu, wznoszone były w powszechnie ówczasie stosowanej konstrukcji szkieletowej drewnianej. Na zachowanych fotografiach domu „Gesellschaftshaus”¹² można oglądać budynek z balkonem i portykiem wejściowym, o kontrastowym rysunku ciemnego drewna szkieletu i jasnych wypełnień pól (fot.4). Wobec powstania nowych obiektów w samym mieście, pod koniec XIX w., podpołczyński Luisenbad tracił znaczenie jako uzdrowisko.

Obecnie istniejący kompleks sanatorium „Borkowo” powstawał prawdopodobnie od 1908 do 1928 roku. Obiekty posiadają formę modernistyczną, składającą się z geometrycznych brył z półokrągłymi i prostopadłościennymi werandami, balkonami i tarasami, nakrytych wysokimi dachami dwuspadowymi i kopertowymi. Budynki zbudowane są w technologii murowej, gładko otynkowane, zgodnie z wymogami stylu - bez dekoracyjnego detalu elewacji (fot.5). W latach 30. i 40.XX w. służyły realizacji celów nazistowskiego państwa. Aktualnie znów stanowią kompleks leczniczy¹³.

2.3. Sanatorium „Irena”

Obecny zespół obiektów należących do najbardziej kameralnego połczyńskiego sanatorium „Irena” wywodzi się z dawnego domu zdrojowego „Marienbad”. Powstał on od 1874 r. jako obszerny, wielobryłowy kompleks oferujący 50 pokoi dla kuracjuszy, sale do spotkań towarzyskich, w tym salę lustrzaną oraz pomieszczenia zabiegowe. Oferowano tu kąpiele mineralne, igliwiowe i borowinowe. W 1916 r. budynek został wykupiony przez joannitów i przyłączony do sąsiadującego szpitala. Budynki zlokalizowane przy ul. Zdrojowej, są obecnie w części przebudowane i znacznie zmodernizowane.

Pierwotny wygląd budynków znamy z XIX-wiecznych sztychów (ryc.6) i późniejszych fotografii, oraz po części ze współczesnego oglądu. Był to obiekt dwukondygnacyjny nakryty płaskimi, dwuspadowymi dachami, wybudowany w technice szkieletu drewnianego, o formach typowych dla budownictwa kuracyjnego. Rozczłonkowana bryła zawierała boczne skrzydła, ryzalitowo wysunięte partie elewacji, przeszklone werandy. Drewno konstrukcji pełniło równocześnie rolę dekoracyjną poprzez specyficzne rozmieszczenie uwidocznionych w licu ścian, licznie krzyżujących się elementów drewnianych oraz snycerskie opracowanie końcówek belek, a umieszczanie wycinanego ozdobnie szalowania i ażuru wypełnienia niektórych pól, dodawało lekkości i wdzięku. Szczególnie dekoracyjnie potraktowano balkon z wycinanymi w deskach balustradami oraz werandę o wysokich oknach, z malowniczym podcieniem zdobionym ażurowym ornamentem w partii okapu.

¹¹ Bruggemann, 1784 r., za: Połczyn Zdrój.Uzdrowisko, R. Kašinowska, Szczecin 1971, maszynopis.

¹² Budynek rozebrano w 1947 r.

¹³ Zakład Lecznictwa Uzdrowskiego „Borkowo”, Uzdrowisko Połczyn S.A., ul. Zdrojowa 6

Obecnie w zespole występują zróżnicowane obiekty - rozwiązania materiałowe i stylistyczne zastosowane w poszczególnych partiach, potwierdzają fakt, iż zespół nieprzerwanie ulegał przemianom budowlanym (fot.6). Stąd nie powinno budzić kontrowersji działanie współczesne, dostosowujące zabytkowe budynki do aktualnych zadań. W kompleksie sanatorium „Irena” niedawno wykonano kapitalne roboty budowlane, wyróżnione w konkursie Modernizacja Roku 2002, dzięki czemu uzyskano wysoki standard pomieszczeń i oferowanych świadczeń leczniczych¹⁴.

W kolejnym etapie prac, rewitalizacji ma być poddane południowe, ryglowe skrzydło z ozdobną werandą, otwierającą się tarasem na Park Zdrojowy. Zważywszy, iż jest to obecnie jedyny pozostały na terenie miasta obiekt sanatoryjny z odsłoniętą, dekoracyjną konstrukcją drewnianą, zakres planowanych prac z pewnością wymagać będzie specjalistycznego wykonawstwa i szczególnej pieczy konserwatorskiej, by utrzymać ten unikalny charakter XIX. wiecznego domu zdrojowego. Jeśli i to zadanie wykonane będzie pomyślnie, nazwa: kurort z duszą, będzie szczególnie uprawniona.

2.4. Sanatorium „Podhale”

Sanatorium¹⁵ to ulokowane jest w centrum Parku Zdrojowego i zamyka od południa jego część francuską. Powstało na wzniesieniu, na miejscu dawnej strzelnicy, w latach 1894-1896. Przed obiektem rozciągają się dywany kwiatowe, amfiteatr i altana pijalni wody. W momencie powstania znajdowało się tu 56 pokoi i 35 kabin do kąpieli borowinowych, żelazistych i parowych. W części reprezentacyjnej funkcjonował wysoki na dwie kondygnacje westybul i jadalnia, pokoje do muzykowania, przyjęć i picia kawy oraz weranda ze szklanym dachem mieszcząca palmiarnię. Obiekt wyposażony był w instalację elektryczną i centralne ogrzewanie.

Budynek powstał na planie litery H, jako dwukondygnacyjny, murowany obiekt z wysoko zwieńczonymi skrajnymi ryzalitami i płaskimi dachami skrzydeł. Technologia wykonania ścian - murowa, z cegły ceramicznej. Elewacje posiadają rozwiązania nawiązujące do renesansu francuskiego, licowane są czerwoną cegłą klinkierową z wprowadzeniem jasnego detalu tynkarskiego, w postaci narożnych boniowań oraz obramień okiennych z tympanonami i profilowanymi opaskami (fot.7). Występują także inne klasyczne elementy dekoracyjne jak szerokie gzymsy, podokapowe kroksztyny, ozdobne, metalowe balustrady balkonów.

Również i w tym obiekcie czytelne są różna fazy budowlane, związane z rozbudową i późniejszymi modernizacjami. Wnętrza przebudowane w okresie powojennym (l. 70.XX w.), nie posiadają obecnie oryginalnego charakteru. Miejmy nadzieję, że planowane prace remontowe, przebudowujące funkcjonalnie obiekt, staną się okazją do przywrócenia – choćby w części recepcyjnej i reprezentacyjnej – wystroju nawiązującego stylistycznie do epoki powstania budynku.

2.5. Sanatorium „Gryf”

Teren tego największego połczyńskiego sanatorium, zwanego dawniej „Kaiserbad”, sąsiaduje z ulicą Solankową i stanowi południowo-wschodnią część Parku Zdrojowego. Starszy z obiektów, Gryf II, powstał z inicjatywy miasta w latach 1894-96, jako najbardziej okazały dom kuracyjny Połczyna, oferujący 86 pokoi gościnnych, z funkcjonującą tu także pływalnią, instytutem ortopedycznym (fot. 8). Mimo to, lub może z tego powodu, nie przynosił spodziewanych dochodów, był czasowo zamknięty, kilkakrotnie zmieniał właścicieli.

Jest to murowany, monumentalny w formie budynek, o „wielkowiejskiej” architekturze (fot.9). Rozplanowany został na wyjątkowo obszernym rzucie, wokół czworokątnego wewnętrznego dziedzińca. Murowany, gładko otynkowany z bogatym plastycznym detalem tynkarskim, sprawia stosunkowo „ciężkie” wrażenie. Fasada o 15 osiach okiennych, trójkondygnacyjna, zakomponowana jest symetrycznie, ze skrajnymi ryzalitami. Otwory okienne obramione opaskami, zwieńczone tympanonami, fryzami z plastycznymi ornamentami roślinnymi oraz

¹⁴ Zakład Lecznictwa Uzdrowiskowego „Irena”, Uzdrowisko Połczyn S.A. ul. Zdrojowa 6

¹⁵ Zakład Lecznictwa Uzdrowiskowego „Podhale”, Uzdrowisko Połczyn S.A. ul. Zdrojowa 6

maszkaronami w kluczu. W dekoracji elewacji zastosowano także pilastry z korynckimi głowicami, boniowanie, trójkątne naczółki, profilowane gzymsy.

W 1915 r. nowy właściciel, drezdeński lekarz Rudolf Hötzl, dobudował drugi zespół obiektów, tzw. „Rudolfbau”, tworząc największy i najnowocześniejszy ówczesny wyposażony kompleks uzdrowski dla ponad 300 kuracjuszy.

Obecnie to Zespół Lecznictwa Uzdrowskiego „Gryf” wyposażony m.in. w basen kryty i otwarty, zakład przyrodolecznicy, sauna, solarium oraz kaplicę.

2.6. Ośrodek rehabilitacyjny „Hopferówka”

Pierwotnie był to dom mieszkalny, okazała willa należąca prawdopodobnie do lekarza, może zarządcy sanatorium „Kaiserbad”¹⁶. Położony bezpośrednio przy ulicy Solankowej, przy głównym wjeździe na teren sanatorium, ogrodzony kutym ogrodzeniem. Można datować go na początek XX w., obecni właściciele czas budowy określają na 1926 r.

Aktualnie, po rozbudowie, willa jest obiektem wolnostojącym na stoku, 1,5 i 2-kondygnacyjnym, o rozczłonkowanej bryle głównej i wysokich dachach (fot.10). Wybudowana w technologii murowej, otynkowana, ze współczesnymi tynkarskimi detalami o klasycznej lecz stosunkowo powściągliwej formie, poddana została w ostatnich latach kapitalnemu remontowi i modernizacji¹⁷. Przystosowana została do funkcji hotelowej i ośrodka rehabilitacyjnego, z częścią restauracyjną i wypoczynkową o wysokim standardzie.

Mimo przeprowadzonych prac zasadniczo przemodelowujących funkcjonowanie wewnątrz, oraz całkowitej renowacji elewacji przy zastosowaniu współczesnych technologii i materiałów budowlanych, bryła zachowała charakter historycznego, stylowego obiektu. Uzdrowsko odzyskało kolejny, wartościowy, zabytkowy obiekt architektoniczny.

2.7. Willa

Przy ulicy Solankowej, na zachód od terenu sanatorium „Gryf”, wewnątrz parku, ulokowany jest niewielki lecz niezwykle urokliwy, zespół mieszkalny. Składa się z malowniczej willi oraz poprzecznie zlokalizowanego w głębi parceli, budynku gospodarczego, pochodzących z końca XIX w. Obiekty aktualnie poddawane są pracom rewaloryzacyjnym, które przywracają im pełnię urody (fot.11).

Dom mieszkalny jest obiektem 1,5-kondygnacyjnym, o rozrzeźbionej bryle, zwłaszcza w partii dachu, gdzie pojawiają się przenikające wysokie połacie oraz narożna wieżyczka z wysmukłym hełmem. Elewacje o eklektycznym wystroju posiadają cechy neorenesansowej budowli z narożnymi boniami oraz edikulami okiennymi, lecz przez nagromadzenie w niedużym budynku tak różnorodnego detalu oraz rozbudowę dachu z głębokimi okapami i uwidoczną w szczytach krążynową konstrukcją, nabiera romantycznego, rozedrganego charakteru. Znaczne kontrasty kolorystyczne – zestawienie klinkierowej ciemnoczerwonej cegły i gładkich tynków malowanych w pastelowych kolorach, na tle zwartej zieleni parkowej, dają niezwykle efekty barwne.

Zachowanie i restauracja tego historycznego, kameralnego obiektu, z pewnością potwierdza zabytkową „duszę” kurortu.

2.8. Sanatorium „Marta”

Obiekt ten położony jest w północno-wschodniej części Parku Zdrojowego, na narożnej działce przy ul. Solankowej i Zdrojowej. Obecnie (od 2006 r.) znacznie zmodernizowany i przebudowany, oferuje gościom ok. 50 pokoi i zabiegi lecznicze. Składa się z kilku obiektów, współcześnie połączonych w jeden kompleks użytkowy. Zasadnicze bryły to 2,5-kondygnacyjny budynek frontowy pochodzący prawdopodobnie z początków XX w., o formie nawiązującej do miejskiej kamienicy, z poprzeczną oficyną mieszczącą pokoje gościnne, rozciągającą się w głąb działki. Od strony ulicy zlokalizowany jest budynek pierwotnie

¹⁶ W okresie powojennym była tu m.in. świetlica zakładowa, później mieszkanie głównego księgowego Uzdrowska, Jerzego Hopfera – stąd zwyczajowa i obecna nazwa.

¹⁷ W 2003 r. zakończono prace polegające m.in. na rozbudowie, nadbudowie parterowej bryły oraz adaptacji poddasza na cele użytkowe.

wolnostojący, o cechach obszernej, mieszkalnej willi, pochodzącej z lat międzywojennych (fot.12). Parterowy dom rozplanowany na rzucie zbliżonym do kwadratu, nakryty jest wysokim, namiotowym dachem z obszernymi lukarnami. Elewacja od strony ulicy wzbogacona jest przez rodzaj werandy z dekoracyjnym wykuszem, ze snycersko dekorowanymi słupkami międzyokiennymi. Przeprowadzone w ostatnich latach prace renowacyjne zmieniły nieco pierwotny wygląd obiektów m.in. poprzez zastosowanie łączników, jednak zachowały główne elementy kompozycyjne i pozwalają odczytać ewolucję architektoniczną zespołu.

2.9. Sanatorium „Leo”

Obiekt usytuowany jest w sąsiedztwie Parku Zdrojowego, na terenie zwartej zabudowy przy ul. Kościuszki i Parkowej (dawna Lechia), na miejscu wcześniejszych, ryglowych obiektów. Obecnie funkcjonujący zespół, zabudowujący narożnie (fot.13) kwartał budowlany, ma kilkuelementową kompozycję o wieloosiowym reprezentacyjnym głównym skrzydle, akcentowanym skrajnymi, wyższymi niż pozostała partia budynku, ryzalitami o trzech osiach okiennych i środkowym, 6-osiowym ryzalicie, zwieńczonym płaską kopułą. W prostopadłym skrzydle, bryły są bardziej zróżnicowane, mieszcząc np. jadalnię, sale spotkań, basen czy pokoje zabiegowe. Obiekt jest murowany, o klasycznym rozwiązaniu architektonicznym i historyzującym wystroju elewacji. Otwory okienne o prostopadłościennych formach, rozmieszczone regularnie na całej fasadzie, ujęte są tynkarskimi opaskami i prostymi odcinkami gzymsów. Elementy dekorujące eksponowane elewacje są typowe dla historyzującej, XIX-wiecznej architektury: profilowane gzymsy, żłobkowane pilastry, narożne boniowania, podokapowe kroksztyny oraz wieńczące wazy i attyki o płynnych liniach.

Obiekt w zasadniczej formie powstał prawdopodobnie w latach 80. XIX w. W ostatnich latach został poddany kapitalnemu remontowi i modernizacji. W wyniku tych prac niewątpliwie podniesiony został standard wyposażenia wewnątrz i przywrócona estetyka elewacji, jednak część przyjętych rozwiązań budzi niedosyt. Można mieć wątpliwości dotyczące np. zastosowanej metody docieplenia, stolarki okiennej, przyjętej kolorystyki. Niewątpliwym pozytywem jest fakt, iż obiekt jest zachowany, niesie wartości historyczne, funkcjonuje według pierwotnych założeń.

2.10. Szpital Powiatowy

Obecnie przeznaczenie¹⁸ kontynuuje pierwotną leczniczą funkcję obiektu, powstałego jako szpital siostr diakonisek, jednak nie jest już obiektem prowadzącym leczenie balneologiczne. Usytuowany przy ul. Gwardii Ludowej, zamyka Park od strony północno-zachodniej.

Wybudowany został w latach 1852-55, jako filia berlińskiego szpitala opiekuńczego – Krenkhaus Bethanien Diakonissenhaus, na terenie „zamkowym” – według przekazów kamień węgielny położony został w obecności króla Fryderyka Wilhelma IV. Już pięć lat później szpital przejęty został przez joannitów, którzy dobudowali nową część z przeznaczeniem na szpital i przytułek dla ubogich, nazywany „Johanniterhospitz”, gdzie opiekowano się i leczono na koszt zakonu, dzieci i dorosłych. Po raz pierwszy zastosowano tu do zabiegów leczniczych borowinę pochodzącą z pobliskich torfowisk, która to innowacja dała nowe perspektywy rozwoju Połczyna jako kurortu.

Obecnie w skład zespołu szpitalnego wchodzi liczne budynki pomocnicze i techniczne powstałe w różnych okresach historycznych, do lat 30.XX w., oraz współcześnie.

Główny budynek, w zasadniczych rozwiązaniach formalnych i funkcjonalnych, pozostał jednak niezmienny (fot.14). Jest on założony na planie litery U, z dziedzińcem otwartym w stronę parku. Skrzydło centralne, równoległe do ulicy, jest dwukondygnacyjną, wydłużoną, prostopadłościenną bryłą nakrytą wysokim dwuspadowym dachem, ze środkowym ryzalitem wejścia głównego, o trójkątnie zamkniętym szczycie. Jest to budynek murowany, o nieco ascetycznym wyrazie uzyskanym przez duże płaszczyzny elewacji licowanych cegłą klinkierową z rytmicznie rozmieszczonymi, półkoliście zamkniętymi oknami i skromnym,

¹⁸ ZOZ Połczyn Zdrój – Szpital Powiatowy im. Matki Teresy z Kalkuty.

detalem w postaci kształtek ceramicznych. Surowy wyraz niewątpliwie łagodzi zadbana, urozmaicona zieleń, poprzedzająca budynek.

Obiekt proponowany jest do wpisu do rejestru zabytków – głównie w zakresie rozplanowania bryły oraz kompozycji elewacji tak, by nie utrudniać koniecznych w nowoczesnym szpitalu, prac modernizacyjnych.

2.10. Willa

Budynek obecnie nieużytkowany, zlokalizowany w Parku (adresowo przynależny do ul. Gwardii Ludowej), pomiędzy szpitalem a amfiteatrem, niewątpliwie także związany był z historią uzdrowiska. Był prawdopodobnie willą należąca do znamienitej osoby, być może właściciela, zarządcy lub lekarza uzdrowiskowego. W okresie powojennym funkcjonował tu żłobek miejski.

Jest to modernistyczny obiekt, murowany, w typie obszernej, wolnostojącej w ogrodzie, willi (fot.15). Dwukondygnacyjny korpus nakryty jest wysokim, kopertowym dachem z niewielkimi lukarnami oraz geometrycznymi bryłami wykuszy, werand, przedsionków. Elewacje pozbawione wyszukanego detalu, rozwiązane są w sposób odzwierciedlający różnicowanie funkcji wnętrza, z oknami o różnych formach i kompozycji.

Jako okazały obiekt związany z uzdrowiskiem i reprezentujący współczesną architekturę mieszkalną lat 30. XX w., zakwalifikowany został do wpisu do rejestru zabytków. Przed ponownym uruchomieniem dla określonej funkcji, wymagać będzie remontu wnętrza i elewacji, które powinny być prowadzone pod nadzorem Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.

2.11. Sanatorium „Poznaniańska”

Jest to obecnie wyłączony z użytkowania zespół budynków zlokalizowany w sąsiedztwie Parku Zdrojowego, w kwartale zabudowy przy ulicach Zdrojowej i Parkowej. Zachowane budynki, zaprojektowane w zabudowie pierzejowej, powstały na początku XX w. (fot.16). Mają formę zbliżoną do kamienic czynszowych o prostej 2,5- kondygnacyjnej bryle, płaskim dachu ze skróconą połącją od frontu. Elewacje aktualnie pozbawione wystroju architektonicznego, podzielone są rytmicznie rozmieszczonymi, prostokątnymi oknami.

Budynki, przed ponownym przeznaczeniem do funkcji wypoczynkowo-uzdrowiskowej, poddane będą kapitalnemu remontowi i modernizacji, tak w zakresie wnętrza jak i elewacji oraz otoczenia.

2.12. Sanatorium „Radość I”

Budynek ten, usytuowany przy ul. Solankowej poza obrębem Parku, ale w jego pobliżu, obecnie jest nieużytkowany. Powstał prawdopodobnie w I. 10.XX w., posiada cechy stylowe secesji. Jest to wolnostojąca przy ulicy, obszerna willa, o malowniczej, rozczłonkowanej bryle i rozbudowanych, wysokich dachach (fot.17). Romantyczny charakter podmiejskiej siedziby nadają zastosowane tu, typowe dla stylu, elementy formalne: różnicowanie wysokości poszczególnych części, różnicowanie kształtu otworów okiennych – prostokątne i okrągłe, zamknięte prosto i półkoliście, wąskie i łączone w szerokie przeszklenia. Ściany zasadniczo murowane, z elementami kamiennymi w przyziemiu i narożach, w górnych partiach ukazują konstrukcję szkieletu drewnianego ryglówki. Tynkarsko wykończone ściany dekorowane są stiukowymi opaskami w postaci pseudo-klińców, girland podkreślających lekkość werandy czy fryzów międzyokiennych o motywach roślinnych i płynnych secesyjnych liniach.

Obiekt był prawdopodobnie domem mieszkalnym osób związanych z sanatorium Kaiserbad, po II wojnie mieścił pokoje gościnne. Dziś opuszczony, choć pozostaje w dość dobrym stanie technicznym, wymagać będzie podjęcia remontu kapitalnego przed ponownym uruchomieniem.

2.13. Sanatorium „Radość II”

Budynek w typie eklektycznej kamienicy o neobarokowych elementach, położony jest poza parkiem, obok willi Radość I, w pobliżu sanatorium „Gryf”. Powstał prawdopodobnie na przełomie XIX i XX w. Reprezentuje typ obiektu dwukondygnacyjnego, o 4-osiowej elewacji,

z lukarnami podkreślającymi skrajne osie (fot.18). W dekoracji tynkowanej elewacji występują boniowania, szerokie gzymsy międzyokienne i podokapowe, opaski okienne. Budynek, dawny pensjonat, obecnie również nie jest użytkowany, oczekuje na dalsze decyzje inwestycyjne.

2.14. Inne obiekty związane z uzdrowiskiem

Oprócz obiektów o funkcji bezpośrednio związanej z lecznictwem sanatoryjnym, w mieście funkcjonują zabytkowe obiekty towarzyszące i zaspokajające inne potrzeby gości i kuracjuszy. Wśród nich jest np. rozlewnia wody mineralnej przy ul. Kruczej, browar wykorzystujący wodę z lokalnych źródeł, dworzec kolejowy, czy obiekty związane z rozrywką: kawiarnia i restauracja przy ul. Parkowej (fot. 19), kino, sala koncertowa przy ul. Wojska Polskiego (fot. 20). Powstały poza ścisłym terenem uzdrowiska i Parku Zdrojowego, głównie na przedmieściach i w obrębie starego miasta, ale świadczą o równoległym rozwoju organizmu miasta i uzdrowiska, wzajemnych relacjach i koegzystencji obu organizmów.

W związku z nieuniknionymi przemianami rozwojowymi, część straciła rację istnienia w pierwotnym kształcie przestrzennym i użytkowym, jak np. dworzec po zamknięciu linii kolejowej. Dla innych zespołów, np. restauracji czy browaru – kontynuacja jest możliwa, a nawet następuje ich rozwój. Ważne, by nowe procesy szanowały zachowany wartościowy dorobek minionych pokoleń i twórczo go rozwijały.

Przedstawione tu w dużym skrócie obiekty reprezentują różne style architektoniczne, walory artystyczne, znajdują się skrajnie różnorodnym stanie technicznym. Wiele z nich warte jest odrębnej monografii. Jednak z pewnością przekazując wartości autentyzmu i historii, wszystkie zasługują na pogłębioną badawczo analizę przy planowaniu nowych wizji, by nie ograniczając współczesnego życia, budować i harmonijnie wzbogacić przestrzeń rozwijającego się miasta-kurortu oraz zachować jego „duszę”.

Bibliografia:

R. Kąsinowska, Połczyn-Zdrój. Uzdrowisko, maszynopis PP PKZ, Szczecin 1971

B. Polak, Połczyn Zdrój. Studia z dziejów miasta, Koszalin-Połczyn Zdrój 1998

Materiały konferencyjne III Polsko-Niemiecka Konferencja „Architektura ryglowa-wspólne dziedzictwo. ANTIKON 2002, Szczecin 2002

M. Paszkowska, Międzyzdroje. Studium historyczno urbanistyczne, maszynopis PP PKZ, Szczecin 1989

J. Nekanda-Trepka, Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Połczyn. Wartości kulturowe, Szczecin

Spis fotografii i rycin:

(ryciny i fotografie archiwalne za: R. Kąsinowska, Połczyn-Zdrój. Uzdrowisko, maszynopis, PP PKZ, Szczecin 1971, widoki wg „Bad Polzin von Pomern”; z archiwum Regionalnego Ośrodka Badań i Dokumentacji Zabytków w Szczecinie;

fotografie współczesne: A. Hamberg-Federowicz – fot.1,2,9,10,11,14,15,17,18, C. Nowakowski – fot.6,7,12,13,16,19, B. Koczyńska – fot. 3,5,20, wykonane w 2008 r.; ze zbiorów Biura Dokumentacji Zabytków w Szczecinie)

Ryc. 1. Plan Luisenbad, Borkowo/Międzyborze k. Połczyna Zdroju. Plan wg Pharus – Plan des Moor-und Mineralbades Bad Polzin. Stan prawdopodobnie z I. 20.XX w.

Ryc. 2. Sanatorium Friedrich-Wilhelmsbad z 1884 r., nieistniejące. Widok z XIX/XX w.

Ryc. 3. Sanatorium Johannisbad z 1871 r. – nieistniejące. Widok z XIX/XX w.

Ryc. 4. Sanatorium Victoriabad – nieistniejące. Widok z XIX/XX w.

Ryc. 5. Plan miasta i Parku Zdrojowego. Plan wg Pharus – Plan des Moor-und Mineralbades Bad Polzin. Stan prawdopodobnie z I. 20.XX w.

Ryc. 6. Sanatorium Mirienbad. Widok z XIX/XX w.

Fot. 1. Park Zdrojowy, część „francuska”. Stan z 2008 r.

Fot. 2. Park Zdrojowy, część „angielska”. Stan z 2008 r.

Fot. 3. Dom mieszkalny, dawniej zajezdny tzw. Rote Haus lub Logierhaus z 1820 r., d. Luisenbad, Międzyborze. Stan z 2008 r.

Fot. 4. „Gesellschaftshaus”, Luisenbad z 1822 r. – rozebrany w 1947 r. Foto z lat 30.XX w.

Fot. 5. Sanatorium „Borkowo”, d. Luisenbad, ul. Jana III Sobieskiego. Stan z 2008 r.

Fot. 6. Sanatorium „Irena”, d. Marienbad, ul. Zdrojowa. Stan z 2008 r.

Fot. 7. Sanatorium „Podhale”, d. Kurhaus, ul. Solankowa. Stan z 2008 r.

Fot. 8. Sanatorium Kaiserbad. Foto z ok. 1900 r.

Fot. 9. Sanatorium „Gryf”, d. Kaiserbad, ul. Solankowa. Stan z 2008 r.

Fot.10. Willa, ob. sanatorium „Hopferówka”, ul. Solankowa. Stan z 2008 r.

Fot. 11. Willa, ul. Solankowa, w trakcie remontu. Stan z 2008 r.

Fot. 12. Willa, ob. sanatorium „Marta”, ul. Zdrojowa. Stan z 2008 r.

Fot. 13. Sanatorium „Leo”, ul. Parkowa. Stan z 2008 r.

Fot. 14. Szpital Powiatowy, d. Krankenhaus Bethanien, ul. Gwardii Ludowej. Stan z 2008 r.

Fot. 15. Willa, ul. Gwardii Ludowej, ob. nieużytkowana. Stan z 2008 r.

Fot. 16. Sanatorium „Poznanianka”, ul. Zdrojowa, ob. nieużytkowane. Stan z 2008 r.

Fot. 17. Sanatorium „Radość I”, ul. Solankowa, ob. nieużytkowane. Stan z 2008 r.

Fot. 18. Sanatorium „Radość II”, ul. Solankowa ob. nieużytkowane. Stan z 2008 r.

Fot. 19. Restauracja, ul. Parkowa. Stan z 2008 r.

Fot. 20. Centrum Kultury, d. sala koncertowa, ul. Wojska Polskiego. Stan z 2008 r.

Luty 2009 r.